

Kirjeldustõlke olukord ja võimalikud arengusuunad Eesti teatris¹

Uuringute järgi on teatris käimine Eesti elanikkonna jaoks väga oluline kultuurist osasaamise viis. Samas nende puhul, kes küll tahaksid teatris käia, aga ei käi, on põhiliseks kõrvalejäämise põhjuseks tervislik seisund (Kivirähk 2016). Näiteks nägemispuudega inimestel on väga keeruline ilma spetsiaalse kirjeldustõlke teatrielamust saada. Kirjeldustõlge on aga Eestis alles lapsekingades, kuigi viimastel aastatel on tehtud sel alal märgatavaid edusamme. MTÜ Kakora eestvedamisel on kirjeldustõlke saanud paljud Eesti filmid, PÖFF on publikuni toonud kirjeldustõlkega eriseansse. Nägemispuudega inimesed said kirjeldustõlke vahendusel osa möödunudsuvisest tantsupeost „Minu arm“ ja näitleja Mihkel Tikerpalu on loonud firma, mis tegeleb spordiüritustele kirjeldustõlke pakkumisega (Kuusk; Krull 2019).

Teatrites on olukord aga halvem. Ugalas on kirjeldustõlget kasutatud paar aastat, Vanemuine jõudis esimese kirjeldustõlkega etenduseni alles käesoleva aasta alguses. ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni (2012) ratifitseerimisega on Eesti aga võtnud endale kohustuse võtta kasutusele kõik asjakohased meetmed, et tagada puuetega inimestele muu hulgas ka teatrietenduste kättesaadavus.

Mis on kirjeldustõlge?

Kirjeldustõlge aitab nägemispuudega inimestel osa saada visuaalsest maailmast. Teatris tähendab see, et enne etenduse algust saab nägemispuudega inimene katsuda rekvisiite, lavakujundust ja kostüüme. Sealjuures kirjeldatakse talle nende värvi ja väljanägemist. Etenduse ajal kuuleb inimene kirjeldustõlget kõrvaklappidest, aga seda ainult hetkedel, kui etenduse tekstis on vaikus. Kirjeldustõlk peab paari sekundiga ära ütleva kõik, mis etenduse kontekstis parasjagu oluline. Kirjeldus ei tohi olla liiga tihe ja detailne ning vältida tuleb ka liiga kujundlikku väljendust. Näiteks väljendit „kirvenäoga mees“ ei ole kirjeldustõlkes sobiv kasutada, sest sellest on väga raske üheselt aru saada. Ka näiteks naeratuse kirjeldamisel ei saa öelda lihtsalt „tegelane naeratab“, vaid peab olema täpsem. Näiteks lõik Vanemuise lavastuse „Elamise reeglid“ kirjeldustõlkest kõlab nii: „Alexi näol on lai juhm naeratus, kõik hambad näha.“ Kirjeldustõlke stsenaariumi töötab enne etendust välja nägijast kirjeldustõlk koos pimedate kirjeldustõlke konsultandiga. Pime konsultant juhib nägija tähelepanu nurkadele, mida viimane ei oska tähtsaks pidada (Sarapuu 2014). Selline meetod võib lisaks nägemispuudega inimestele aidata kultuurielamuse saamisel ka näiteks eakaid, lapsi ja inimesi, kellel on visuaalse pildi tajumisega probleeme.

Kahjuks ei ole Eestis teatrietendustele kirjeldustõlgete koostamisel olemas veel n-ö head tava, mis tagaks kirjeldustõlke ühtlase kvaliteedi. Küll aga on näiteks Poolas, Suurbritannias, Prantsusmaal, Hispaanias ja Belgias riiklikult kehtestatud standard, millele teatrietendusele pakutav kirjeldustõlge peab vastama. Nendes riikides loodi reeglistik suuresti Euroopa Liidu poolt rahastatud projekti „ADLAB“ toel aastatel 2011-2014. Projektis osales kuus riiki. Lisaks eelmainitutele ka Saksamaa, kus nüüdseks on kehtestatud standard küll kirjeldustõlkele teleja filmivaldkonnas, kuid mitte teatris (Reviere 2016).

Igasugusele teatril kirjeldustõlget luua ei saa. Eriti just postdramaatilises teatris võib paljudi lavastuse algsest ideest kirjeldustõlkes kaduma minna. Selle vältimiseks on soovitatud kirjeldustõlke kaasata juba lavastusprotsessi

Teater.Muusika.K...
01.11.2020 00:00
Heleri All
46,47,48,49,50,51,52,

Kultuuriministeerium
Etendusasutuste Liit
Teater Vanemuine
Ugala teater
Endla teater
Rahvuskooper Estonia
Estonia teater
Tiit Palu
VAT Teater
Kristiina Alliksaar
Teater

ajal. Veel on pakutud välja võimalus kaasata tõlke koostamisse semiootik, kes aitab tõlgil lahti mõtestada laval nähtavaid visuaalseid kujundeid (Roofthoot et al., 2018).

Kirjeldustõlge Eesti kultuuripoliitika kontekstis

Eesti kultuuripoliitika alusdokument „Kultuuripoliitika põhialused aastani 2020“ keskendub kultuuri ligipääsetavusele üsna pealiskaudselt. Dokument küll sedastab, et Eesti kultuuripoliitika eesmärk on muu hulgas luua soodsad tingimused kultuuris osalemiseks, kuid erivajadusega inimesi mainitakse minimaalselt. Eesti filmidele kirjeldustõlke loomiseks on Kultuuriministeerium raha eraldanud, samuti sai viimase tantsupeo kirjeldustõlge teoks just ministeeriumi rahalisel toel. Teatrisse ei ole toetused seni aga jõudnud. Dokumendi „Kultuur 2030“ koostamise käigus on ligipääsetavust mainitud, kuid mitte süvitsi arutatud (Kellele tehakse... 2019). Oluline roll on ka riigikantselei kokkukutsutud rakkerühmal „Ligipääsetavus 2035“. Suurimad teemavaldkonnad, millega tegeldakse, on teed, hooned ja e-keskkonnad, kuid arutatakse ka seda, kuidas muuta ligipääsetavaks kultuur. Rakkerühm peab valitsusele oma soovitusel esitama hiljemalt 2021. aasta juulis (Parts 2020). Probleem on ka teatrite endi huvipuudus. Mitmes Eesti teatris on kirjeldustõlkega etendusi läbi viidud, kuid tavaliselt on tegemist olnud ühekordsete projektidega. Kultuuri ligipääsetavusega tegelev MTÜ Kakora korraldas 2014. aastal Eesti Draamateatris uuringu „Kirjeldustõlge professionaalses teatris“. Projekti käigus korraldati üks kirjeldustõlkega etendus, tutvustati Draamateatri personalile kirjeldustõlke olemust ja tehti kaheosaline uuring, kus küsitleti nii teatritöötajaid kui ka nägemispuudega publikut. Uuringu lõppraportis seisab, et „teater suhtus projekti heatahtliku leige huviga“. Kirjeldustõlge kui teenus teatrile huvi ei pakkunud, küll aga oodati koolitajalt nippe, kuidas nägemispuudega kliendiga suhelda (Sarapuu 2014). Ka Eesti Teatriliidu, Etendusasutuste Liidu ja Kultuuriministeeriumi allkirjaga Eesti etenduskunste arengukavas (2012) ligipääsetavust ega kirjeldustõlget ei mainita.

Olukord Euroopas

Euroopas on kokku umbes 30 miljonit nägemispuudega inimest (About blindness..., i.a). Esimesed katsetused kirjeldustõlget regulaarselt kinos ja teatris kasutama hakata, tehti Hispaanias juba nelikümmend aastat tagasi (Reviers 2016). Kõige rohkem on Euroopa riigid pingutanud selleks, et seadustega oleks reguleeritud kirjeldustõlke olemasolu filmi- ja televälkonnas. Nii Poolas kui Suurbritannias on seadustesse sisse kirjutatud, et televisioonis näidatavatest saadetest ja filmidest 10% peab olema varustatud kirjeldustõlkega. Flandrias, Belgias on valitsus eraldanud konkreetse summa kirjeldustõlkega teatrietenduste või spordiürituste korraldamiseks, mida tegijatele taotluste alusel jagatakse. Samuti on Suurbritannia, Prantsusmaa, Itaalia, Hispaania ja Saksamaa Euroopa Liidu toel läbi viinud ühise projekti „Theatres for All“, mille käigus vahetati kogemusi ja arendati uusi ärimudeleid kirjeldustõlke paremaks pakkumiseks („Theatres for A II“... 2015). Suurbritannias on riigi toel igas teatris vähemalt üks kirjeldustõlkega lavastus hooajal. Kokku on kirjeldustõlkega etendusi võimalik vaadata rohkem kui sajas teatris. Sealne murekoht on hoopis see, kuidas kirjeldustõlke võimalust sihtgrupile kõige paremini turundada (Davy 2015). Juba 1998. aastal loodi Suurbritannias organisatsioon nimega VocalEyes, mida rahastab riik ja mis alustas teatritele kirjeldustõlke pakkumisest ja on tänaseks laienenud ka teistesse valdkondadesse, nt muuseumid ja galeriid (VocalEyesi koduleht 2016). Teatritele ei ole kirjeldustõlge küll kohustuslik, kuid kuna riik on loonud ühenduse, mis selle lihtsasti kättesaadavaks teeb, on

kirjeldustõlge väga levinud. Paar aastat tagasi läbi viidud uuring kuulutab Euroopa üheks eeskujulikumaks riigiks selles valdkonnas ka Hispaania, kus kaheksa teatrit pakuvad kirjeldustõlget ja üks teater korraldab regulaarselt ooperietendusi, mis on mõeldud just nägemispuudega vaatajale. Ka Itaalias on kolm etenduspaika, mis pakuvad kirjeldustõlkega ooperietendusi. Siiski märgib ka see uuring, et üldiselt on nägemispuudega inimestele mõeldud repertuaari valik pigem kitsas (Reviere 2016).

Rootsis on aga kirjeldustõlke pakkumiseks välja mõeldud spetsiaalne nutitelefon rakendus. See sünkroniseerib varem salvestatud kirjeldustõlke etendusel olemasolevate tiitritega ja esitab selle paar sekundit enne või pärast lause kõlamist laval. Heli tuleb otse kasutaja nutitelefon ja sealtpidi saab seda ka reguleerida. Praegu arendatakse rakendust, et seda kasutada Rootsi Kuninglikus Ooperis (Dogood.se 2014). Sellise lahenduse puhul ei ole vaja palgata eraldi inimest, kes etendust lava kõrvalt jälgib ja kirjeldustõlget publikule kõrvaklappidesse loeb, mis teeb tõlke pakkumise kokkuvõttes odavamaks.

MTÜ Kakora

Eestis on kirjeldustõlget aastaid eest vedanud MTÜ Kakora ja selle juht Sülvi Sarapuu, kes on ka ise vaegnägija. Pea viieteistkümne tegutsemisaasta jooksul on vaegnägijatele korraldatud näiteks keraamikakursusi ja kirjeldustõlkega näitusi. MTÜ on kirjutanud kümneid projekte, et kultuur vaegnägijatele lähemale tuua. Nende eestvedamisel on kirjeldustõlke saanud paljud eesti filmid ning Sarapuu on huvirühma esindanud ka seadusloome juures. Tema eestvedamisel on seni toimunud paljud eestikeelse kirjeldustõlkega etendused. Sarapuu koolitab kirjeldustõlke nii Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemias kui ka Balti Filmi- ja Meediakoolis ning kursustele on peaaegu alati järjekord.

MTÜ Kakora teeb koostööd nii Eesti Pimedate Liidu, Eesti Puuetega Inimeste Koja kui ka põhjanaabritesarnaste ühendustega. Just Soome kogemuse kaudu ongi kirjeldustõlge üldse Eestisse jõudnud. Seal sai esimese eestlasena kirjeldustõlgi kvalifikatsiooni näitleja Mart Aas ja ka Sülvi Sarapuu õppis just Soomes kirjeldustõlke koolitama. MTÜs on selle aasta seisuga kolm töötajat. Töö on projektipõhine ja valdavalt vabatahtlik.

Kirjeldustõlge Eesti teatris

Sotsiaalkindlustusameti andmetel on Eestis umbes 3000 nägemispuudega inimest. Teadlaste hinnangul võib aastaks 2050 ülemaailmne pimedate arv olla kolmekordistunud. Üheks olulisemaks põhjuseks on maailma rahvastiku vananemine (Bourne et al 2017). Eesti esimene kirjeldustõlkega etendus toimus 2010. aastal Ugalas. 18. mail kogunes Ugalasse etendust „Kolm meest paadis“ vaatama üheksakümmend inimest (MTÜ Kakora koduleht 2006). Esimene katsetus läks hästi ja samal aastal jõudis kirjeldustõlge ka VAT Teatrisse. Kaks aastat hiljem mängiti taas VAT Teatris ning esimest korda ka Endlas. 2013. aastal õnnestus MTÜ Kakoral projektiga „Kirjeldustõlge professionaalses teatris“ saada Hasartmängumaksu nõukogult 1600 eurot, mille eest korraldati koolitus ja kirjeldustõlge Draamateatris lavastusele „Kontakt“ (Sarapuu 2014). Alates 2017. aastast on Ugala püüdnud korraldada kirjeldustõlkega etendusi vähemalt kaks korda aastas. Selle aasta alguses sai koostöös Tartu linna sotsiaalosalakonnaga teoks esimene kirjeldustõlkega etendus Vanemuises (Homme antakse... 2020).

Selle hooaja alguses mängis esimese vaegnägijatele ligipääsetava ooperi „Don Pasquale“ ka Rahvusoper Estonia. Teater on seadnud endale eesmärgiks varustada veel teinegi ooper, „La Traviata“ sel hooajal kirjeldustõlkega (Maarits 2020).

Nimetatute kõrval tegutseb ka Terateater, Eesti pimedate ja vaegnägijate

teater, kus mängivadki nägemispuudega harrastusnäitlejad. Ka nende loodud lavastustel on alati kirjeldustõlge. MTÜ Kakora on nägemispuudega inimestele mõeldes toonud publiku ette ühekordseid kirjeldustõlkega etendusi ka festivalil „Puude taga on inimene” (Sarapuu 2020).

Kirjeldustõlge Eesti teatrite arengudokumentides

Ainus oma arengukavas otsesõnu kirjeldustõlget mainiv teater on Ugala, kes praegu ka regulaarselt kirjeldustõlkega etendusi pakub (SA Ugala Teater... 2019). Endla ei maini küll ligipääsetavust ja vaegnägijaid, kuid on seadnud üheks strateegiliseks eesmärgiks võtta arvesse erinevate sihtgruppide vajadusi ja tuua seeläbi teatrisse uusi vaatajagruppe (Endla Teatri... 2017). Konkreetselt erivajadusega inimestele ei keskenduta. Draamateater mainib oma arengukavas küll kuulmis- ja liikumispuudega vaatajarühmi, kuid nägemispuudega inimestele tähelepanu ei pöörata (EDT arengukava 2018). Vanemuise teatri arengukavas on strateegilise eesmärgina välja toodud Vanemuise majade kaasajastamine, mis võiks hõlmata ka ligipääsetavust, kuid otsesõnu seda öeldud ei ole (Teater Vanemuine... 2017). Samuti ei maini erivajadusega inimesi või uusi vaatajagruppe VAT Teatri arengukava (VATTeatri... 2018).

Analüüsid just nende teatrite arengukavu, kus kirjeldustõlkega etendused on juba toimunud, eeldasin, et teema ei ole teatritele võõras. Seetõttu järelendan, et kirjeldustõlget ja ligipääsetavust ei ole arengukavade koostamisel peetud piisavalt oluliseks eesmärgiks. Võimalik on ka, et teatrid on selle teema kõrvale jätnud, kuna ei näe mingisuguseid praktilisi võimalusi eesmärgini jõudmiseks.

Finantsolukord

Kirjeldustõlke loomist teatrilavastustele riik püsivalt ei rahasta. Senised projektid on tehtud Hasartmängumaksu nõukogu või Kultuuriministeeriumi ühekordsel toel. Filmivaldkond võiks siinkohal olla heaks eeskujuks. Eesti Filmi Instituudi taotluste hulgas on subtiitrid ja kirjeldustõlge eraldi valdkonnana välja toodud (EFI subtiitrite..., i.a). Teatril sarnast süsteemi ei eksisteeri. Kultuurkapitali raha jagamise põhimõtete järgi võiksid kirjeldustõlke projektid sobida näiteks maakondlikele ekspertgruppidele esitamiseks, kuid ühtset süsteemi, mille kaudu sobiks küsida raha näiteks igas Eesti teatris ühele etendusele kirjeldustõlke loomiseks, ei ole.

Ühele etendusele kirjeldustõlke loomine läheb maksma ligikaudu 2000 eurot. See hõlmab kirjeldustõlke tellimist, tõlgi ja konsultandi palkamist ja tõlketehnika renti (Alliksaar 2020). Sellele lisanduvad ka teatri enda kulud, sealhulgas publikuteenindajate koolitus, vajadusel tõlkeboksi ehitamine jne. Sama lavastust teist korda kirjeldustõlkega mängides on kulud juba väiksemad. Kõige kallim osa protsessist ongi kirjeldustõlke tellimine: tõlk peab lavastust mitu korda vaatama, leidma kohad, kuhu kirjeldustõlge sobiks, ja lõpuks selle koos konsultandiga kirja panema. Kvaliteetse kirjeldustõlke loomiseks ei saa kasutada näiteks mõnd teatri oma näitlejat, kes selge hääle ja hea diktsiooniga tõlke ette loeks. Kirjeldustõlk on siiski koolitatud spetsialist, kes on kursis tõlke spetsiifikaga ja oskab laval toimuvat nägemispuudega inimesele arusaadavalt selgitada. Koolituse peab olema läbinud ka konsultant ja neidki pole Eestis palju. Kuigi MTÜ Kakora koolitab kirjeldustõlke iga pooleteise aasta tagant, ei jätku paljudele neist lihtsalt tööd ja nagu iga keele oskamiseks, on ka kirjeldustõlkide sujuvaks tööks vaja pidevat praktikat. Eestis on selliseid tõlke, kes pidevalt selle tööga tegelevad, alla kümne. Vanemuise juhi Kristiina Alliksaare sõnul kergitab heade kirjeldustõlkide vähesus ka tõlke lõpphinda (Alliksaar 2020). Omavahenditest Eesti teatrid kirjeldustõlke maksumust tema sõnul katta ei suudaks, seetõttu on oluline

leida rahastus mujalt. Samuti ei saa teater kirjeldustõlkega etenduse pealt kuidagi eraldi tulu teenida, kuna nägemispuudega inimesele kõrgema piletihinna kehtestamine ei ole mõeldav.

Praegu pakub regulaarselt kirjeldustõlkega etendusi Ugala ja selle aasta alguses alustas sama ka Vanemuine. Mõlemas teatris on teenuse algatajaks olnud Kristiina Alliksaar, kes sattus aastate eest korraldama festivali „Puude taga on inimene“ ja sellest peale on ta oma südameasjaks võtnud, et ka teater oleks võimalikult ligipääsetav kõigile (Alliksaar 2020). Nagu öeldud, toimus kõige esimene kirjeldustõlkega etendus Ugala juba 2010. aastal. Toona vedas üritust tänane ligipääsetavuse eestkõneleja, toonane Ugala teatri projektijuht Piret Aus. Etendus sai teoks projekti korras ja jäi ühekordseks. Esimesed järjepidevad kirjeldustõlkega etendused viis Ugala 2017. aastal läbi oma vahenditega. Tõlketehnika oli teatril endal olemas ja kuna Eestis oli siis lõpetanud alles esimene lend koolitatud kirjeldustõlke, oli ka tõlkidel endil praktikat vaja ja seetõttu oli nende hind teatrile taskukohane. 2019. aastal sai teater kirjeldustõlkega etendustega jätkata aga Riigikogu nn katuserahade toel, kui viljandlasest riigikogu liikme abiga eraldati Ugala teatrile kirjeldus ja viipekeele tõlke loomiseks 5000 eurot (Täisnimekiri: fraktsioonide..., 2018). Vanemuine pakub aga kirjeldustõlkega etendusi linnavalitsuse toel, initsiatiiv selleks tuli Tartu linna sotsiaalosakonna poolt. Ka linna arengustrateegias on välja toodud eesmärk luua võimalusi erivajadusega inimeste kultuuris osalemiseks (Arengustrateegia Tartu... 2015). Praegu on Vanemuine sõlminud linnaga lepingu, mille kohaselt linn toetab 8000 euroga nelja kirjeldustõlkega lavastuse väljatoomist. Alliksaar kinnitab, et nõudlus kirjeldustõlkega etenduste järele on suur, ning lisab, et kui ligipääsetavusega üldse ei tegelda, kaotab teater automaatselt kümnendiku oma publikust (Alliksaar 2020). Kultuuriministeriumis on teema arutluseks olnud mitmeid kordi. Näiteks on teatrijuhtidega arutatud võimalust luua ministeriumi juurde eraldi alajaotus või fond, millest teatritel oleks võimalik taotleda toetust kirjeldus- või viipekeele tõlkega etenduste läbiviimiseks. Samuti on arutatud võimalust luua nendele teatritele, keda kultuuriministerium rahaliselt toetab, kohustus korraldada vähemalt üks kirjeldustõlkega etendus aastas või kehtestada mingi protsent, mille ulatuses teatrite mängukava peab olema kõigile sihtgruppidele ligipääsetav. Taotluspõhine süsteem tagaks ka selle, et loodud kirjeldustõlked oleksid kvaliteetsed ja tehtud kvalifitseeritud kirjeldustõlkide poolt. Kui teatrijuht koos oma meeskonnaga leiab omal initsiatiivil aega kirjeldustõlke jaoks rahastuse otsimiseks, siis see üldiselt ka (kas või projekti korras) leitakse. Teatrinõunik Katre Väli sõnul on teatrijuhtidega kirjeldustõlkest ka räägitud, kuid suhtumised on väga erinevad ja paljud ei pea sellega tegelemist oluliseks. Seega on kultuuriministeriumi roll ligipääsetavuse tagamiseks ühtse poliitika kehtestamisel väga oluline (Väli 2020).

Ligipääsetavus kultuuripoliitikas

Riik ei ole teatrietenduste sisu ligipääsetavaks muutmiseks seni erilisi jõupingutusi teinud. Küll aga on riiklikus kultuuripoliitikas erivajadustega inimestele mõeldes olnud päevakorras füüsiline ligipääsetavus. Tähelepanu on pööratud sellele, et näiteks muuseumidesse ja teistesse kultuuriasutustesse oleks ratastooliga võimalik sisse pääseda, et olemas oleksid kaldteed ja liftid. 2019. aastal valminud aruandes «Kultuuripoliitika põhialused aastani 2020» mainib ministerium, et erivajadustega inimeste kultuurile ligipääsetavuse ja kättesaadavuse parandamise on jätkuvalt panustatud. Dokumendis tuuakse välja näiteks kultuuriministeriumi ja selle allasutuste kodulehtede ligipääsetavaks muutmine vastavalt Euroopa Komisjoni rakendusotsusele. Positiivse näitena mainib dokument ka Eesti Pimedate Raamatukogu tegevust ja muuseumi, kelle ühine soov oma sisu

kõigile inimestele, hoolimata erivajadusest, kättesaadavaks teha on vilja kandnud (Aruanne «Kultuuripoliitika... 2019). Hea näide on möödunud aasta lõpus valminud meremuuseum Paksus Margareetas, esimene muuseumEestis, kus on arvestatud nii nägemis kui kuulmispuudega külastajatega ja mida toovad hea näitena esile paljud erivajadustega inimeste ühendused. Samas näiteks Eesti Rahva Muuseumis ei ole nägemispuudega inimeste peale nende endi sõnul üldse mõeldud (Rõuk 2019).

Dokumendis „Kultuuripoliitika põhialused aastani 2020“ on ligipääsetavuse teema kirja pandud üsnagi napilt ja üldsõnaliselt. Ei ole eristatud füüsilist ligipääsetavust (liftid, kaldteed) ja sisulist ligipääsetavust (viipekeelelõlge, kirjeldustõlge). Dokumentides on domineeriv siiski füüsilise ligipääsetavuse mõiste ning koos sõnaga „ligipääsetavus“ esinevad sõnad «renoveerimine», «ehitamine» ja «kultuuritaristu rajamine». 2012. aastal, kui Eesti ratifitseeris ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni, võeti ühtlasi ka kohustus järjepidevalt puuetega inimeste olukorda parandada (Eesti Puuetega Inimeste..., i.a). Meedias, dokumentides ja avalikus diskursuses on sellega seostatud eelkõige avalikesse hoonetesse pääsemist ja füüsilise keskkonna parandamist. See on tänaseks kirja pandud ka seadusesse ning Tarbijakaitse ja Tehnilise Järelevalve Ametil on alates möödunud aastast õigus avalikele hoonetele ligipääsetavust kontrollida (Õiguskantsleri aastaülevaade 2019). Sisulist ligipääsetavust aga seadusesse kirjutatud ei ole. Vananenud diskursus riiklikul tasemel laieneb aga ka kohalike omavalitsuste ja teatrite dokumentidesse ning seega taasloob iseennast. Kui dokumendis «Kultuur 2030» teema täpsemini sõnastatakse ja jõulisemalt ka sisulisele ligipääsetavusele rõhutaks, kasvaks teadlikkus, mis omakorda võiks aidata kaasa viipekeele- ja kirjeldustõlke laiemale levikule. Kultuuripoliitilised dilemmad

2012. aastal koostas Eesti Kultuuri Koda dokumendi „Eesti kultuuripoliitika põhimõisted ja suundumused“, mis tugineb Matarasso ja Landry kirjeldatud kahekümne ühele kultuuripoliitika strateegilisele dilemmale (Matarasso et al 1999, Adamsoo et al 2012 kaudu). Dokument vaatleb neid dilemmasid ja analüüsib erinevusi valdkondlike poliitikate ja praktika vahel (Adamsoo et al 2012). Ligipääsetavust eraldiseisvalt nende seas välja toodud ei ole, küll aga puudutab osa dilemmadest otseselt ka kirjeldustõlget.

Dilemma nr 15 käsitleb toetusi ja investeerimist. Sedastatakse, et kultuurivaldkondade finantseerimismudel on toetuste jagamise keskne ja (majanduslik) tasuvus argumendina ei domineeri. Eksperdid toovad välja, et finantseerimismudel peaks olema tasakaalustatum (ibid). Ühekordsete toetuste najal toimivat kirjeldustõlke süsteemi ei ehita; et süsteem toimima saada ja kirjeldustõlge Eesti teatrites normaalsuseks muuta, peaks riik tegema investeeringu, näiteks muretsema teatritele tõlketehnika. Sealt edasi oleks teatritel endil juba lihtsam ka kirjeldustõlget korraldada. Eeldatavasti osutuks selline investeerimine ka tasuvaks, sest publik, kel varem ei olnud lihtsalt võimalik teatris käia, saaks nüüd seda teha ja piletitulu suureneks. Dilemma nr 16 (tarbimise toetamine või loomise toetamine) analüüsis märgib etenduskunstide valdkonna ekspert, et tarbimise toetamist poliitilise prioriteedina ei nähta, välja arvatud mõned üksikud programmid, nagu „Teater maal“ (ibid). Eksperdid on üksmeelel tarbimise toetamise vähesuse osas ning dokumendist selgub, et süsteem peaks olema rohkem tasakaalus.

Kirjeldustõlke vajalikkust aitaks teadvustada ka ühekordne programm, mille raames toimuks igas riigiteatris aasta jooksul mingi arv kirjeldustõlkega etendusi. Nii tekiks ka neile teatritele, kes enne kirjeldustõlkega kokku puutunud pole, arusaam sellest, kuidas etendusi korraldada ja kui suure publikusegmeni nad nii juurde saaksid.

Dilemma nr 17 (tsentraliseerimine või detsentraliseerimine) haakub samuti

kirjeldustõlke teemaga. Eksperthinnangus märgib Ott Karulin, et kohalike omavalitsuste tasandi kaasatus etenduskunstide arengusse on sisuliselt olematu (ibid). Muidugi on teada ka see, et paljudel omavalitsustel ei ole etenduskunstide toetamiseks lihtsalt tulubaasi ja selle loomine eeldaks suuremaid muudatusi (ibid). Tartu linna ja Vanemuise koostöö näitel saab kohaliku omavalitsuse abiga väga palju ära teha. Vähemalt kirjeldustõlke osas on võimalik ka linnal eelarves kombineerida nii sotsiaal- kui kultuurivaldkonna rahasad, sest teenus täidab mõlema eesmärgi (ibid).

Dilemma nr 20 (taristu või tegevus) kordab kirjeldustõlke mõttes sisuliselt dilemmas nr 15 mainitud. Etenduskunstide osas moodustavad investeeringud taristusse 30% kõigist toetustest (ibid). Toimiva kirjeldustõlke süsteemi loomiseks vajaksid teatrid riigi investeeringut tõlketehnikasse, mis edaspidise tõlke korraldamise juba lihtsamaks teeks (ibid).

Nüüd, kui koostamisel on uus kultuuripoliitika strateegiline dokument, on kirjeldustõlkega seotud põhilised probleemkohad ikka samad mis kaheksa aasta eest, eelmise dokumendi koostamise ajal. Probleemi lahendamise ees seisab eelkõige puudulik rahastussüsteem ja vähene koostöö kohalike omavalitsustega. Kristiina Alliksaar leiab, et ilmselt ei ole ühiskond selleks seni lihtsalt valmis olnud, kuna alati on olnud midagi olulisemat, millega parasjagu on vaja tegelda. Nüüd, kui muude asjadega on juba enam-vähem hästi, jõuab ka kultuuripoliitika pöörata ehk rohkem tähelepanu nõrgematele. Samas nendib Alliksaar, et käesolev koroonaviirusest põhjustatud kriis võib selle väljavaate tühistada, sest kriisi tagajärgedega tegeldakse veel kaua (Alliksaar 2020).

Kirjeldustõlke kitsaskohad

Nägemispuudega inimene saab praegu teatris käia heal juhul paar korda aastas. Ka paljud muud kultuuri tarbimise viisid, mis puudeta inimesele on igapäevased, ei pruugi talle ligipääsetavad olla (näiteks muuseumid või kas või teleseriaalide vaatamine). Siiani on pimedate õiguse eest teatris käia seisnud vaid pimedad ise. Seda ühe MTÜ vahendusel, mis samal ajal on tegelnud ka muu kultuuri vahendamisega ja seega pööranud teatrile vaid osa oma tähelepanust. Kahtlemata on kirjeldustõlke näol tegemist kalli teenusega, mis tulu ei too, kuid kas või Rootsisis kasutusel oleva tehnoloogia abil oleks võimalik vähemalt muusikaetendustele nii Estonias kui Vanemuises pakkuda kirjeldustõlget palju väiksemate kuludega, kui seda praegu tehakse.

Draamalavastustega on lugu keerulisem. Kristiina Alliksaar mainib, et etenduste puhul, mis lähevad „partituuri mööda“, on võimalik sellist tõlget rakendada. Draamalavastuste puhul aga võib näitleja teha pausi, kogemata mõne lõigu vahelt ära jätta või midagi juurde panna. Seetõttu on väga oluline tõlgi füüsiline kohalolek ja etenduse jälgimine. Lisaks ei ole teatril Alliksaare sõnul lähiaastatel võimalik omavahenditest soetada ei tõlketehnikat ega võtta kasutusse rootslaste tehtud rakendust, mis lubaks väiksemate kuludega teha kirjeldustõlget muusikalavastustele (Alliksaar 2020).

Katre Väli toob välja, et üheks kitsaskohaks kirjeldustõlke teenuse pakkumisel võib saada ka küsimus, kuidas jõuda õige publikuni. Kui üle Eesti igas teatris kirjeldustõlget tõesti pakkuma hakataks, tuleks palju vaeva näha selle nimel, et see info nägemispuudega inimesteni jõuaks. Samas ei tohiks see infojagamine olla kuidagi sildistav, et ka tavapublik ikkagi saali tuleks. Väli rõhutab, et nägemispuudega inimeste teatrikogemus peaks olema võimalikult sujuv igast küljest (Väli 2020). Näiteks tuleb enne etenduse algust üle kontrollida tõlketehnika töötamine, et etendus saaks alata õigel ajal ja toimuda nagu tavaliselt.

Sama märgib ka Sülvi Sarapuu, kes ise nägemispuudega inimesena on kogenud olukordi, kus ta saab etendusel justkui erikohtlemise osaliseks;

etendus hilineb, kuna tema tõlketehnikaga on probleeme ja see muudab ka teatrikogemuse ebameeldivaks (Sarapuu 2020). Et muresid vältida, peavad nii pimedate ühingud, teatrid kui ka kohalikud omavalitsused igakülgset koostööd tegema. See aga peab omakorda olema läbimõeldud ja koordineeritud. Niisiis ei seisa kirjeldustõlke pakkumine praegu ainult rahastuse taga.

Paljud Eesti teatrimajad on juba ehitatud nii, et sinna vaegnägijatele või -kuuljatele vajalike lisaseadmete paigaldamine on väga keeruline. Näiteks vaegkuuljate jaoks etendusele tiitrite näitamiseks ei ole paljudes teatrites lihtsalt kohta. Samamoodi on kirjeldustõlkeks vajalike seadmetega. Rääkimata sellest, et mitmes teatris puudub tõlketehnika, pole tihti olemas ka tõlkebokse, kust kirjeldustõlk saaks etendust jälgida. Näiteks Vanemuise väikeses majas tuli kirjeldustõlke pakkumiseks ehitada inspitsiendi puldi juurde eraldi tõlkeboks (Alliksaar 2020).

Arenguvõimalused

Dokumenti, kus on sätestatud Eesti kultuuripoliitika põhialused, uuendatakse sel aastal. Uus alusdokument on üles ehitatud horisontaalselt. See tähendab, et kultuuripoliitika pikk plaan pole paika pandud mitte kultuurivaldkondade kaupa, vaid tegeldakse just suuremate, läbivate teemadega ja sellega, kuidas neid konkreetsetes kultuurivaldkondades rakendada. Väli nendib, et konkreetset plaani, kuidas teater nägemispuudega inimestele kättesaadavaks muuta, praegu ministeeriumil siiski pole (Väli 2020). Riigikogu peaks dokumendi „Kultuur 2030“ kinnitama hiljemalt aasta lõpuks (Väli; Kompus 2020). Väli sõnul lähimate aastate jooksul suuri muutusi siiski oodata ei tasu, kuid dokument „Kultuur 2030“ võiks olla esimene samm riiklikus kultuuripoliitikas ligipäasetavama teatri poole.

Kuna teistes Euroopa Liidu riikides, kaasa arvatud Rootsis, on juba kasutusel toimivad praktikad, ei pea Eesti jalgratast leiutama hakkama. Alustada tuleks näiteks riikliku standardi vastuvõtmisest, nii nagu on teinud ka teised riigid. Samuti tundub täiesti tehtav Rootsis kasutusel oleva nuti telefoni rakenduse kasutamine muusikalavastustele kirjeldustõlke andmiseks. See tähendaks ühekordset kulu kirjeldustõlke tellimiseks ja rakenduse kasutusõiguse soetamiseks. Kuna muusikalavastuste puhul ei pea kirjeldustõlk tingimata kohal olema, jääks see kulu ära. Rakendust saab klient kasutada oma telefonis ja oma kõrvaklappidega, mis kaotaks ka tehnikarendi kulu. Nii oleks lihtsam ka nägemispuudega inimeste teatrikülastuste korraldamine, kuna rakenduse saab käima panna igal ajal ja võimalusi teatrikülastuseks oleks tihedamini kui praegune üks kord poole aasta jooksul. Nii saaks nägemispuudega inimesed teatris käia nii Vanemuises, Ugalas kui ka Rahvusooper Estonias.

Teatrite sisuliselt ligipäasetavaks muutmisele võiks kaasa aidata ka laiem info jagamine omavalitsuste sotsiaalosakondadele. Seni, kuni kultuuriministeerium kirjeldustõlkeks raha ei leia, võiksid suuremad linnad ise oma teatreid toetada, et kohalikele nägemispuudega inimestele teater kättesaadavaks muuta. Tartus see praegu täpselt nii toimibki ja võiks ka mujal, vähemalt ajutise lahendusena, kõne alla tulla. Loomulikult nõuab kultuuriministeeriumis rahastusskeemide ümbervaatamine aega ja lähima nelja-viie aasta jooksul kirjeldustõlge Eesti teatris kindlasti normaalsuseks ei muutu.

Kasutatud materjalid:

Aadamsoo, Martin; Arujärv, Evi; Ibrus, Indrek; Jõesaar, Andres; Karulin, Ott; Kulbok-Lattik, Egge; Mark, Ülar; Melioranski, Ruth-Helene; Runnel, Pille; Rütel, Ingrid; Tafel-Viia, Külliki; Tali, Margaret; Väljataga, Märt 2012. Eesti kultuuripoliitika põhimõisted ja suundumused. - [http s://](http://s://)

www.academia.edu/2288816/Eesti_kultuuripoliitika_p%C3%B5him%C3%B5is_ted_ja_suundumused About blindness and partial sight (i.a). - h ttp :// www.euroblind.org/ about-blindness-and-partial-sight/ facts-and-figures ADLAB projekti koduleht 2014. - h ttp :// www.adlabproject.eu / home / Alliksaar, Kristiina 2020. Autori intervjuu. Tartu, 3. IV.

Aruanne kultuuripoliitika põhialused aastani 2020" aasta 2018 täitmise kohta (2019). - https://www.kul.ee/sites/kulminn/files/kultuur2020_aruanne2018.pdf Arengustrateegia. Tartu 2030 (2015). - https:// www.tartu.ee/sites/default/ files / uploads/ Linnavarad / TARTU %20 2030_16.04.2015.pdf Bourne, Rupert R. A.; Flaxman, Seth R.; Braithwaite, Tasanee; Cicinelli, Maria V.; Das, Aditi; Jonas, Jost B.; Keeffe, Jill; Kempen, John H.; Leasher, Janet; Limburg, Hans; Naidoo, Kovin; Pesudovs, Konrad; Resnikoff, Serge; Silvester, Alex; Stevens, Gretchen A.; Tahhan, Nina; Wong, Tien Y; Taylor, Hugh R.; Vision Loss Expert Group 2017. Magnitude, temporal trends, and projections of the global prevalence of blindness and distance and near vision impairment: a systematic review and meta-analysis. - The Lancet Global Health, nr 5, lk 888-896 - doi: http://dx.doi.org/10.1016/ S2214-109X(17)30293-0 Davy, Toby 2015. Should we applaud audio description Services in theatres? - https:// www.mib.org.uk/nb-online/statetheatre-audio-description-uk Dogood.se koduleht 2014). - https://dogood.se/ #contact EDT arengukava aastateks 2019-2022 (2018).

Eesti Etenduskunstide arengukava aastateks 2013-2020 (2012). - http://teatriliit.ee/ files/ Etenduskunstide %20arengukava%20projekt%20oktoober%202012.pdf Eesti Puuetega Inimeste Koja kodulehekül (i.a). - https://epikoda.ee/spetsialistile / ligipaasetavus Eesti Teatri Agentuur. Statistika, lavastuste arv lavastusliikide järgi (2018). - h ttp :// statistika.teater.ee/ stat/stat_filter/show/ productionsByType EFI subtiitrite ja kirjeldustõlke toetuse taotluste hindamise kord. (i.a). - https:// www.filmi.ee / taotlemine/ hindamiskriteeriumid / subtiitri d- ja-kirjeldustolge Endla Teatri arengukava 2018-2021 (2017). - http://media.voog.com/0000/ 0025/ 7657/ files / 02_Arengukava_20172021_Endla%20Teater_2017.pdf Endla teatri tõlgetega etendused vaegkuuljatele ja -nägijatele (2012). - https :// thky.ee/uudised/endla-teatrit%C3%B51getega-etendused-vaegkuuljatele-ja-n%C3%A4gijatele/ Homme antakse Vanemuises esimene ligipääsetav etendus (2020). - https://www.vanemuine.ee/uudista/homme-antaksevanemuises-esimene-ligipaasetav-etendus/ Kellele tehakse Eestis kultuuri aastal 2030 - kättesaadavus, mitmekesisus, regionaalsus (2019). - https://www.kul.ee/ sites/ kulminn/ files/ kultuur_2030_viljandi_ugala_kokkuvote.pdf Kivirähk, Juhan 2016. Teatri positsioon ja roll ühiskonnas. -http://www.eeteal.ee/ sisu/326_1129Teatri_Poisysioon.pdf Kultuuripoliitika põhialused aastani 2020 (2014). - https://www.kul.ee/sites/kulminn/ files/kultuur2020.pdf Kuusk, Kai; Krull, Ingrid 2019. Pimedate ja vaegnägijate teekond kultuurini. Sirp 12. VI. - https://www.sirp.ee/sl-artiklid/ c9-sotsiaalia/pimedate-ja-vaegnagijateetekond-kultuurini / Leikop, Madli 2020. Uuring: noorte arvates on emotikonide kasutamine otsesuhtlusest efektiivsem. - https://koolielu.ee/info/ readnews / 578903/ uuring-noorte-arvateson-emotikonide-kasutamine-otsesuhtlusestefektiivsem Maarits, Merit 2020. Vaegnägijast küllastaja: „Don Pasquale" on esimene ooper, mida sain täielikult kogeda. ERRi kultuuriportaal 29. IX - https://kultuur.err.ee/1140765/ vaegnagijast-kulastaja-donpasquale-on-esimene-ooper-mida-saintaielikult-lcogedaMTÜ Kakora koduleht 2006. - http://kakora.sarasyl.com/ ?page=l&lang=et Parts, Keit 2019. Rakkerühm tahab aastaks 2035 muuta Eesti ligipääsetavaks ühiskonnaks. -https:// www.riigikantselei.ee/ et/ uudised / rakkerühm-tahab-aastaks-2035muuta-

eesti-ligipaase tavaks-uhiskonnaks Puuetega inimeste õiguste konventsioon ja fakultatiivprotokoll 2012. Riigi Teataja II, 29. VI. - <https://www.riigiteataja.ee/akt/204042012006> Reviers, Nina 2016. Audio Description Services in Europe: an update. The Journal of Specialized Translation, nr 26, lk 232-246. - https://www.jostrans.org/issue26/art_reviers.pdf Roofthoot, Hanne; Remael, Aline; Van den Dries, Luc 2018. Audio Description for (postdramatic) theatre. Preparing the stage. The Journal of Specialized Translation, nr 30, lk 232-246. Rõuk, Paula 2019. Meremuuseum on esimene, mis on tehtud ligipääsetavaks erivajadustega inimestele. Postimees 7. XII. - <https://tervis.elu24.ee/6844210/meremuuseum-on-esimene-mis-on-tehtud-ligipaasetavaks-eri-vajadustega-inimestele> SA Ugala Teater. Arengukava aastateks 2020-2022 (2019). - https://www.ugala.ee/wp-content/uploads/2020/02/SA-Ugala-teater_arengukava_2019_2022.pdf Sarapuu, Sülvi 2020. Autori intervjuu. Tartu, 31. III. Sarapuu, Sülvi 2014. Projekti „Kirjeldustõlge professionaalses teatris“ käigus läbiviidud uuring. - <http://kakora.sarasy.com/index.php?page=16&id=120&lang=et> Teater Vanemuine arengukava aastateks 2018-2022 (2017). - https://www.vanemuine.ee/wp-content/uploads/2018/03/Teater_Vanemuine_arengukava_2018_2022.pdf Theatres for All 2015. - <http://www.creativeuropeuk.eu/funded-projects/theatres-all> Täisnimekiri: fraktsioonid jagavad katuserahana 6,5 miljonit eurot 2018. ERR 30. XI. - <https://www.err.ee/881158/taisnimekiri-fraktsioonid-jagavad-katuserahana6-5-miljonit-eurot-VAT-Teater>. Strateegia aastateks 2019-2022 (2018). VocalEyes Foundationi koduleht 2016. - <https://vocaleyes.co.uk/about/history/> Võsumets, Marian 2015. Puudega külastajad testivad: rahvusoper Estonia üllatab piasjadega, Postimees, 7. X. - <https://tervis.postimees.ee/3352805/puudega-kulastajad-testivad-rahvusoper-estonia-ullatab-piasjadega> Väli, Katre. 2020. Autori intervjuu. Tartu, 15. IV. Väli, Katre; Kompus, Meelis 2020. „Kultuuripoliitika põhialused aastani 2030“ väljatöötamise protsess. - <https://www.kul.ee/et/kultuur2030> Õiguskantsleri aasta (2019). - <https://www.oiguskantsler.ee/ylevaade2019/pdf/%C3%95iguskantsleri%20aasta%C3%BClevaa%202018-2019.pdf>

1 Artikkel põhineb Heleri Aili magistrieksamil, mis on sooritatud Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudis.

HELERI ALL (snd 22. V 1995) lõpetas 2020. aasta kevadel Tartu Ülikooli kultuurikorralduse magistrantuuri ning 2017. aastal TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni bakalaureuseõppe lõputööga „Kommunikatsioonivahendite mõju erineva kogemustasemega ajakirjanike ajakasutusele“. Töö oli osa avaldatud teadusartiklist „Time-efficient and time-consuming practices among journalists in communicating with the sources“. Praegu töötab ta Eesti Televisioonis reporter-toimetajana. Ta on teinud kaastööd mitmetele ajalehtedele ja avaldanud teatriarvustusi ajakirjas Universitas Tartuensis. Väljavõte kirjeldustõlkest Vanemuise lavastusele «Elamise reeglid» (autor Sam Holcroft, lavastaja Tiit Palu, esietendus 3. XI 2018): Pippa (Kärt Tammjärv) on kohevate blondide kräsus juustega sale naine, kannab pikkade käistega tumerohelist allapõlve kleiti ja musti sukki, punaste paeltega saapaid, juustes punast peapaela ja kõrvas pikkade punaste narmastega kõrvarõngaid. Väljavõte kirjeldustõlkest: Oscar (Priit Strandberg) on leebe ümara näoga, lühikeste tumedate juustega ja tumedate kandiliste prillidega noorepoolne mees, nõtkete liigutustega, väikese õllekõhuga. Kannab musti ülikonnapükse ja heleroosat triiksärki. Väljavõte kirjeldustõlkest: Adam (Karol Kuntsel) veeretab ratastoolis papa (Peeter Volkonski) lava eesserva, keerab näoga publiku poole. ADAM: Tere paps. Tore sind jälle näha, kuidas sa ennast

tunned? Ema, kas ta üritab midagi öelda? Alexi näol on lai juhm naeratus, kõik hambad näha. LYDIA (Külliki Saldre): See on ju selge, kullake. Ta ütles «Häid jõule» muidugi! Heikki Leisi fotod

HELERI ALL